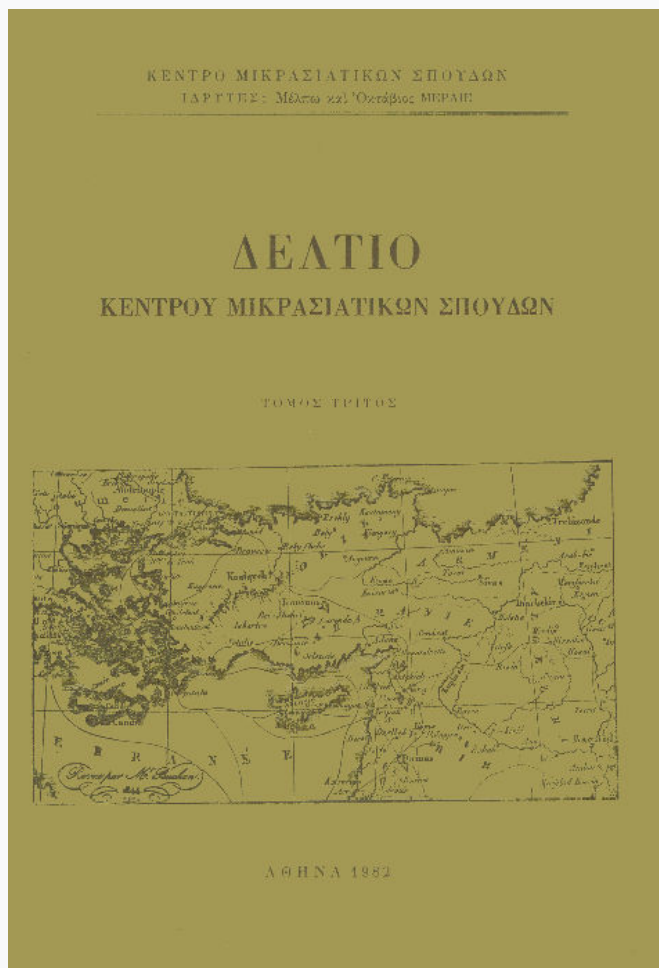

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)

Το έργο του Τούρκου χρονικογράφου Ασίκ-πασά Ζαδέ (c. 1400-c. 1486) ως πηγή της υστεροβυζαντινής και πρώιμης Οθωμανικής περιόδου

Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης

doi: [10.12681/deltiokms.279](https://doi.org/10.12681/deltiokms.279)

Copyright © 2015, Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σαββίδης Α. Γ. (1982). Το έργο του Τούρκου χρονικογράφου Ασίκ-πασά Ζαδέ (c. 1400-c. 1486) ως πηγή της υστεροβυζαντινής και πρώιμης Οθωμανικής περιόδου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 57-70. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.279>

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΓΡΑΦΟΥ ΑΣΙΚ-ΠΑΣΑ-ΖΑΔΕ
(c. 1400 - c. 1486) ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΚΑΙ ΠΡΩΙΜΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Ἡ χρονικὴ περίοδος 1421 - 1566 μ.Χ. θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐρευνητὲς ὡς ἡ ἐποχὴ τῆς μεγαλύτερης ἀκμῆς καὶ κατακτητικῆς ἐξάπλωσης τοῦ Ὀθωμανικοῦ Σουλτανάτου στὴν Ἀσία, τὴν βόρειοι Ἀφρική καὶ τὰ Βαλκάνια. Ἐπιβλητικοὶ «στρατιωτικοὶ σουλτάνοι» ὅπως ὁ Μουράτ Β' (1421 - 51), ὁ Μεχμέτ Β' ὁ «Πορθητῆς» (1451 - 81), ὁ Βαγιαζίτ Β' (1481 - 1512), ὁ Σελίμ Α' Α' (1512 - 20) καὶ ὁ Σουλεϊμάν Β' ὁ «Μεγαλοπρεπῆς» (1520 - 66)¹ ἔδωσαν μεγάλη αἴγλη στὴν ὁλοένα αὐξανόμενη σὲ ἐδάφη καὶ ἰσχύ αὐτοκρατορία τους. «Ἡ αὐτοκρατορία αὐτή», γράφει ὁ Γερμανὸς Τουρκολόγος Paul Wittek (+1978) στὸ κλασσικὸ του ἔργο γιὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, «ἔνωσε ὑπὸ τὴν ἡγεσία της τὸ μεγαλύτερο καὶ πλέον σημαντικὸ τμῆμα τοῦ Μωαμεθανικοῦ κόσμου. Ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη, τὸ Ἰράκ, ἡ Αἴγυπτος, τὰ σπουδαιότερα ἐδάφη τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου ἐπισκιάστηκαν ἀπὸ τὸν Ὀθωμανὸν σουλτάνο. Τὸ τεράστιο αὐτὸ βασίλειο ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερο μὲ τὴν προσθήκη ὑποτελῶν κρατῶν ὅπως τῆς Τύνιδας καὶ τοῦ Ἀλγερίου στὴν δυτικὴ Μεσόγειο καὶ τῶν Χανάτων τῆς νότιας Ρωσσίας. Κανένας ἄλλος Μουσουλμάνος ἡγεμόνας τῆς σύγχρονης ἐποχῆς δὲν βρέθηκε σὲ τόσο πλεονεκτικὴ θέσις ὅσο ὁ Ὀθωμανὸς σουλτάνος, ὁ ὁποῖος ἐξουσίαζε τίς δύο πόλεις τοῦ Ἰσλάμ, τὴν Μέκκα καὶ τὴν Μεδίνα, καθὼς καὶ τοὺς παλαιούς τόπους διαμονῆς τῶν Χαλιφῶν, δηλ. τὴν Δαμασκό, τὴν Βαγδάτη καὶ τὸ Κάιρο»².

Ὁ ἀσυνγράφητος — ὅπως φαίνονταν — Ὀθωμανικὸς θρίαμβος ἐξιστορήθηκε καὶ ὑμνήθηκε ἀπὸ μία ομάδα συγχρόνων μὲ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα ἱστοριογράφων οἱ ὅποιοι, ὅπως ἦταν φυσικόν, ἔδωσαν μία μεροληπτικὴ εἰκόνα τῶν κατακτήσεων τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰ. ἀφοῦ — ὅπως ἔτεινε νὰ πιστέψει μεγάλο μέρος τοῦ τότε Μουσουλμανικοῦ κόσμου — οἱ Ὀσμανλῆδες Τοῦρκοι φαίνονταν πῶς

1. Ὁ Σουλεϊμάν Β' ἀναφέρεται ὡς «Μεγαλοπρεπῆς» (Magnificent, Magnifique, Magnifico) ἀπὸ τοὺς δυτικούς ἱστορικούς. Οἱ Τοῦρκοι τὸν ἀποκαλοῦν «Κανουνι» (Kanuni), δηλ. «Νομοθέτη».

2. Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938, ἀνατύπ. 1958 (σειρ. Royal Asiatic Monographs, ἀρ. 23), σ. 1.

ήσαν τὸ ἐκτελεστικὸ ὄργανο τοῦ Ἀλλάχ καὶ οἱ «διαλεχτοὶ» πολεμιστὲς τοῦ «ἱεροῦ πολέμου» (ἀραβ. «Τζιχάντ») γιὰ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Ἰσλαμικοῦ δόγματος. Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἡ «θριαμβολογία» αὐτὴ παρασέρνει τοὺς πρώτους αὐτοὺς Ὀθωμανοὺς χρονικογράφους σὲ ὑπερβολὲς καὶ πλατυασμοὺς μὲ ἀποτέλεσμα πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔγραψαν νὰ μὴν ἔχουν ἱστορικὴ ἀξία. Οἱ ἔξῃ σημαντικότεροι Τοῦρκοι ἱστοριογράφοι τῆς σημερινῆς ἐκείνης περιόδου γιὰ τὴν Τουρκικὴ ἱστορία ἦσαν ὁ Ἀσίκ-Πασά-Ζαδὲ (περ. 1400 - περ. 1486)³, ὁ Μουχιεδδὶν (15ος - 16ος αἰ.), ὁ Νεσρί (+1520), ὁ Ἰδρίς (+1520), ὁ Σεαδεδδὶν (1536 - 99) καὶ ὁ Ἀλί (1541 - 99)⁴.

Ἐδῶ θὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὸν παλαιότερο καὶ — πιθανῶς — τὸν σημαντικότερο ἀπὸ τοὺς χρονογράφους αὐτοὺς, τὸν Ἀσίκ-Πασά-Ζαδὲ, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργο ἀποτελεῖ βασικότερη πηγὴ τῆς πρωτο-ὀθωμανικῆς ἱστορίας. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ χρονικοῦ τοῦ εἶναι «*Tevarih-i Al-i Osman*», δηλ. «Χρονικὸ τοῦ Οἴκου (=Δυναστείας) τοῦ Ὀσμάν» καὶ καλύπτει τὴν χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὴς ἀρχῆς περίπου τοῦ 13ου αἰ. μέχρι λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Β' τὸ 1453⁵. Εἶναι διαιρεμένο σὲ 166 κεφάλαια, γραμμένο σὲ ἀπλό ἀφηγηματικὸ ὕφος καὶ παρουσιάζει μιὰ σημαντικὴ ἰδιομορφία: στὸ τέλος ὀρισμένων κεφαλαίων ὁ συγγραφεὺς παραθέτει μιὰ σειρά ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων μὲ προφανή του στόχο τὴν πληρέστερη ἐμπέδωση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη.

Ἐπάρχουν ἀρκετὰ χειρόγραφα τῆς παλαιᾶς του ὀθωμανικῆς γραφῆς (σὲ ἀραβικοὺς χαρακτῆρες) σὲ βιβλιοθήκες καὶ μουσεῖα τῆς Τουρκίας, ὅπως λ.χ. στὸ Topkapı Saray στὴν Κωνσταντινουπόλη⁶. Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου (μὲ τὴν παλαιὰ γραφὴ) ἔγινε τὸ 1914 ἀπὸ τὸν Ali Bey στὴν Κωνσταντινουπόλη⁷, ἡ δευτέρα (μὲ τὸ νέο τουρκικὸ ἀλφάβητο ποὺ εἰσῆχθη ἀπὸ τὸν Μου-

3. Γιὰ τίς παλαιότερες λαθασμένες ἐκδοχὰς σχετικὰ μὲ τὴν ἡμερομηνία τοῦ θανάτου τοῦ Ἀσίκ-Πασά-Ζαδὲ (ἐχρονολογεῖτο στὸ 1504/5 ἢ τὸ 1518) βλ. τὴν παλαιότερη μελέτη στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἀβρ. Ν. Παπάζογλου, «Ὁ Μωάμεθ Β' ὁ Πορθητὴς κατὰ τὸν Τοῦρκο-ἱστορικὸν Ἀσίκ Πασά Ζαντέ», *ΕΕΒΣ* 16, 1940, σ. 211 - 46, ἰδιαιτ. σ. 212 - 13.

4. Βλ. Γεωργίου Γεωργιάδου-Ἀρνάκη (†1976), *Οἱ Πρώτοι Ὀθωμανοί. Συμβολὴ εἰς τὸ Πρόβλημα τῆς Πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282 - 1337)*, Ἀθήνα 1947, σ. 1 - 2. Γιὰ τὸν Νεσρί βλ. τὴν μελέτη τοῦ καθηγητῆ Victor L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans. The Sources and Development of the Text*, Oxford 1964.

5. Βλ. Παπάζογλου, «Μωάμεθ Β' — Ἀσίκ Πασά Ζαντέ», *δ.π.*, σ. 214. Τὸ τμήμα τοῦ Χρονικοῦ ποὺ ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τῆς Ὀθωμανικῆς ἱστορίας μέχρι τὸ ἔτος Ἐγίρας 908 (=1503 μ.Χ.) θὰ πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη. Βλ. Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 213, 214.

6. Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 214 - 16 μὲ παραπομπές.

7. *Tarih Asikpasazade*, Istanbul 1914. Ἐκδ. Ὑπουργεῖο Παιδείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ εἰσαγωγικὰ σχόλια τοῦ Ali Bey. Ἀνατύπ. τὸ 1932.

σταφά Κεμάλ 'Ατατούρκ το 1926) το 1929 από τον Friedrich Giese στην Λειψία και η τρίτη το 1949 από τον Gıftıoğlu Nikal Atsız στην Κωνσταντινούπολη (σειρ. *Osmali Tarihleri / Türkiye Yanineri*). Το 1959 κυκλοφόρησε και γερμανική μετάφραση του έργου από τον R. F. Kreutel με τίτλο *Vom Hirtenzell zur Hohen Pforte*, στην Βιέννη-Graz⁸.

Ο 'Ασικ-Πασά-Ζαδέ (το πλήρες μουσουλμανικό του όνομα ήταν Δερβίς 'Αχμέτ ιμπν Σεύχ Γιαχία ιμπν Σεύχ Σαλμάν ιμπν 'Ασίκ Πασά)⁹ ήταν δισέγγονος του φημισμένου μυστικιστή ποιητή από την Μικρά 'Ασία 'Ασίκ Πασά (1272 - 1333), ο οποίος στο έργο του είχε υπεραμυνθεί του «όρθοδόξου» (Sunni) κατά του «αιρετικού» (Shiite) 'Ισλάμ. Γεννήθηκε περί το 1400 στην περιοχή του 'Ελβάν Τσελεμπι που βρίσκεται κοντά στην 'Αμάσεια του Πόντου και φαίνεται ότι από μικρός μυήθηκε σε θρησκευτική μυστικιστική οργάνωση¹⁰. Ο περιορισμένος αριθμός των στοιχείων που έχουμε για την προσωπική του ζωή προέρχεται αποκλειστικά από το έργο του. Γνωρίζουμε λ.χ. ότι το 1437 ξεπλήρωσε το μουσουλμανικό χρέος του προσκυνημάτος στην Μέκκα, την ιερή πόλη του Προφήτη Μωάμεθ, και ότι κατά την διάρκεια της βασιλείας των Μουράτ Β' (1421 - 51) και Μεχμέτ Β' (1451 - 81) παραβρέθηκε σε διάφορες Τουρκικές εκστρατείες κατά των Χριστιανικών Βαλκανικών λαών¹¹. Τά τελευταία του χρόνια τα έζησε στην Κωνσταντινούπολη (έκεί πέθανε περί το 1486) όπου και συνέγραψε το «Χρονικό του Οίκου του 'Οσμάν»¹² βασιζόμενο σε πληροφορίες και έμπειρίες τις οποίες είτε είχε ο ίδιος ζήσει είτε είχε από άλλους άκουσει.

Σκοτεινό παραμένει για τους σύγχρονους έρευνήτες το πρόβλημα των πηγών που χρησιμοποίησε ο 'Ασικ-Πασά-Ζαδέ για την εποχή του 13ου και 14ου αιώνα (όπως είδαμε παραπάνω τα γεγονότα του 15ου αιώνα, που περιγράφει βασίζονται ως επί το πλείστον σε προσωπικές του έμπειρίες). "Όπως ισχυρί-

8. Βλ. βιογραφικά στοιχεία για τον 'Ασικ-Ζαδέ στη μελέτη του Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 214 - 16. Βλ. επίσης την μονογραφία στα Τουρκικά του Ahmet Refik, *Aşîhpaşazade, Istanbul 1932* (έκδ. Kanaat), και το λεπτομερές λήμμα του Franz Taeschner, «Ashik - Pasha - Zade» στην *Encyclopedia of Islam* (β' έκδ.), τόμ. Α' (Leiden-London 1954).

9. Στην έκδ. του 1914 ο Ali Bey αναφέρει ως πλήρες όνομα του ιστοριογράφου το Derviş Ahmet Aşiki ibn Şeih Yahya ibn Şeih Süleyman ibn Bali Aşik ibn Muhlis Paşa ibn Baba İlyas. Βλ. Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 212.

10. Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 211 - 12. 'Ο Γερμανός Ισλαμολόγος Carl Brockelmann στο κλασικό του σύγγραμμα *History of the Islamic Peoples*, New York 1973 (Paperback edition), σ. 312 - 13, τον αναφέρει ως «δερβίση 'Ασικ-πασαζαντέ» (dervish Ashik-pashazade).

11. Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 212.

12. Θα πρέπει να άρχισε την συγγραφή του «Χρονικού» του άρκετά πριν από το έτος 'Εγίρας 889 (=1484 μ.Χ.), και όχι μετά από το έτος αυτό, όπως λανθασμένα είχε γράψει ο Παπάζογλου, *δ.π.*, σ. 213 σημ. 4.

ζεται ο ίδιος στο έργο του είχε υπόψη του ένα χρονικό σχετικό με την πρωτο-
 θωμανική περίοδο γραμμένο από τον Γιαχσί Φακίχ Έφέντη, γιό ενός ιμάμη
 του τεμένους που είχε χτίσει στην Προύσα ο δεύτερος Όθωμανός σουλτά-
 νος Όρχαν (1326 - 62)¹³.

Οί άπαρχές και ή σταδιακή εξάπλωση του Όθωμανικού Σουλτανάτου στη
 Βιθυνία (Βόρειο-Δυτική Μικρά Άσία), όπως τις περιγράφει ο Άσικ-Πασά-
 Ζαδέ και οί άλλοι χρονικογράφοι που προαναφέραμε, είναι πιθανότερο ότι καλύ-
 πτονται κατά μεγάλο ποσοστό από την «άχλν» του θρύλου παρά ότι βασίζον-
 ται στο ύποτιθέμενο έργο του Γιαχσί Φακίχ Έφέντη, που δέν έχει σωθει
 ούτε αναφέρεται από άλλον Όθωμανό χρονικογράφο. Σε γενικές γραμμές ή
 αφήγηση του Άσικ-Πασά-Ζαδέ σχετικά με τόν έρχομό των προγόνων των
 Όθωμανών στην Άνατολία έχει ως εξής: Οί Τουρκικοί νομαδικοί πληθυσμοί
 του Μαχάν (της αρχαίας έπαρχίας της Περσίας που ονομαζόταν Παρθία)
 αναγκάστηκαν στις αρχές του 13ου αιώνα νά εγκαταλείψουν τά έδάφη και τά
 βοσκοτόπια τους διωγμένοι από τις Μογγολικές επιδρομές του Τζέγκις Χάν
 (1206-27)¹⁴. Άνάμεσα στα χρόνια 1220 έως 1230 ο άνώτατος άρχοντας
 των Τούρκων αυτών, ο «Παντισάχ» Σουλεϊμάν, όδήγησε 50.000 περίπου
 οίκογένειες νομάδων από τó Μαχάν διά μέσου του Τουρκεστάν και της
 Άρμενίας στις γειτονικές περιοχές του Έρζιντζάν (τήν παλαιά Βυζαντινή
 Κελτζήνη) στην ανατολική Μικρά Άσία. Σύμφωνα πάντα με τόν Άσικ-
 Πασά-Ζαδέ, ο Σουλεϊμάν πνίγηκε στόν Εύφρατη κατά την διάρκεια πολει-
 κών έπεισοδιών¹⁵ περί τó 1230, και οί τέσσερις γιοί του Σονκουρτιγίν, Γου-

13. Βλ. Γεωργιάδου - Άρνάκη, *Πρώτοι Όθωμανοί*, σ. 14. Γενικά σχόλια για την
 Όθωμανική ιστοριογραφία της εποχής εκείνης από τόν καθηγητή Stanford J. Shaw,
History of the Ottoman Empire. Τόμ. Α': *Empire of the Gazis. The Rise and Decline
 of the Ottoman Empire (1280 - 1808)*, Cambridge U.P. 1976, σ. 145.

Τήν εξιστόρηση του Άσικ-Πασά-Ζαδέ συνεχίζει ο Μουχιεδδίν, και αυτόν τόν συνεχίζει
 ο Νεσρί, ο όποιος έγραψε Παγκόσμια Ιστορία, τó 6ο Βιβλίο της όποιας ασχολείται με τήν
 γένεση και άκμή του Όθωμανικού Σουλτανάτου.

14. Κατά τήν μαρτυρία ενός παλαιότερου μουσουλμάνου χρονογράφου, του 'Ιτζ'άλ-Ντιν
 Ίμπν άλ-'Αθίρ (περ. 1160 - 1233), οί επιδρομές των Μογγόλων υπήρξαν «ή μεγαλύτερη
 καταστροφή που γνώρισε ποτέ ή άνθρωπότητα». Βλ. άγγλική μετάφρ. του σημαντικού αυ-
 του κειμένου στην έπιλογή και μετάφρ. ανατολικών άποσπασμάτων από τούς William H.
 McNeal και Marylin Robinson Waldman, *The Islamic World*, London 1973, σελ. 249
 κ.έ. Πρβλ. τήν πρόσφατη μελέτη μου Α.Γ.Κ. Σαββίδη, 'Ο Άραβας Ιστοριογράφος Ίμπν
 άλ-'Αθίρ (1160 - 1233) και τó Παγκόσμιο Χρονικό του ως πηγή για τήν ιστορία των
 Σταυροφοριών και των Βυζαντινο-Σελτζουκικών Σχέσεων, Άθήνα 1981, σ. 7, 13.

15. Βλ. όμως τις όρθότατες παρατηρήσεις του Wittek (*Rise of the Ottoman Empire*,
 σελ. 12 κ.έ.) για τήν σκόπιμη χρησιμοποίηση από τούς Όθωμανούς ιστοριογράφους ενός πα-
 λαιότερου θρύλου, που συνδέεται με τόν Σελτζούκο σουλτάνο του Ίκονίου 'Ιτζ'άλ-Ντιν
 Κιλις Άρσλάν Α' που πνίγηκε τó 1107 μ.Χ. στόν ποταμό Καμπούρ ή Τζαμπέρ.

νοτογτού, 'Ερτογρούλ και Ντουντάρ μοίρασαν μεταξύ τους τὸ τεράστιο πλῆθος πού τοὺς εἶχε ἀκολουθήσει. Στούς δύο τελευταίους, 'Ερτογρούλ και Ντουντάρ, δηλαδή τὸν πατέρα και τὸν θεῖο ἀντίστοιχα τοῦ πρώτου 'Οθωμανοῦ σουλτάνου 'Οσμάν Α' (γεν. περ. 1258, σουλτ. περ. 1288 - 1326), ὀφείλει τὴν γέννησή του τὸ 'Οθωμανικὸ 'Εμιράτο τῆς Βιθυνίας πού σὲ λιγότερο διάστημα ἀπὸ δύο αἰῶνες θὰ ξεχυνόταν στὰ Βαλκάνια. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα τους ἡγήθηκαν 400 περίπου οἰκογενειῶν (ποσοστὸ πού πρέπει νὰ περιεῖχε τουλάχιστον 20 χιλιάδες ἄτομα ἂν ληφθεῖ ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ νομαδικὲς οἰκογένειες ἦσαν πάντοτε πολυμεεῖς) και κατευθύνθηκαν δυτικά πρὸς τὰ ἐδάφη τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου τοῦ 'Ικονίου (Konya), 'Αλαεδδὶν Καϊκομπάντ Α' (1220 - 37), ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπιζε πολλὰ προβλήματα μὲ τις Μογγολικὲς ἐπιδρομές. Περί τὸ 1234/35 ὁ 'Ερτογρούλ συμμάχησε μὲ τὸν Καϊκομπάντ Α' και κατόρθωσε νὰ πετύχει μία σημαντικὴ νίκη κατὰ τῶν Μογγόλων κοντὰ στὴν 'Αγκυρα (Ankara). Ὁ εὐνῶμων Σελτζούκος σουλτάνος ἀντάμειψε τὸν 'Ερτογρούλ και τὸν Ντουντάρ μὲ βοσκοτόπια ἀνατολικά τῆς 'Αγκυρας και σὲ ἐδάφη τῆς Βιθυνίας, ὅπως τὴν Σογούτη (Sogüt), τὸ Δορύλαιο (Eski Şehir) νοτιῶς τοῦ ποταμοῦ Σαγγαρίου (Sakarya), και τὸ Καρατζάχισάρ νοτιῶς τοῦ Δορυλαίου, περιοχὲς πού βρισκονταν στὴν εὐφορὴ πεδιάδα τοῦ Καρὰ-σοῦ («τὸ Μαῦρο Ρυάκι») ¹⁶. 'Εκεῖ λοιπὸν γεννήθηκε τὸ 'Οθωμανικὸ Σουλτανάτο πού ἔμελλε νὰ ἐξελιχθεῖ στὴν μεγαλύτερη Μουσουλμανικὴ αὐτοκρατορία τῆς ἰστορίας ¹⁷.

“Ὅπως βέβαια εἶπαμε, ἡ παράδοση αὐτὴ δὲν ἔχει καθιερωθεῖ στὴν ἱστοριογραφία ὡς (ἱστορικὸ γεγονὸς)». Ἡ σύγχρονη ἔρευνα θεωρεῖ ὅτι ὁ 'Ασικ-Πασά-Ζαδὲ και οἱ ἄλλοι 'Οθωμανοὶ χρονικογράφοι πού ἔγραψαν γιὰ τὴν γέννηση τοῦ 'Οθωμανικοῦ κράτους ἔχουν «πλέξει» μαζὶ ἱστορία και θρύλο. Ὑπάρχουν ὅμως ὀρισμένα σημεῖα τοῦ «Χρονικοῦ τοῦ Οἴκου τοῦ 'Οσμάν» πού θὰ ἀξίζει νὰ θυμηθοῦμε:

- α) Τὴν γνωστὴ μάχη τοῦ Βαφέως τῆς Βιθυνίας (καλοκαίρι τοῦ 1302), ὅπου σημειώθηκε ἡ πρώτη μεγάλῃ νίκη τῶν 'Οθωμανῶν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, τὴν ἔχει περιγράψει μὲ πολλὲς λεπτομέρειες ὁ Βυζαντινὸς ἱστο-

16. Αὐτὰ βέβαια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν δεκτὰ ἱστορικὰ ἀφοῦ γνωρίζουμε ἐκ τοῦ ἀσφαλούς ὅτι τουλάχιστον οἱ περιοχὲς τῆς ΒΔ Μικρᾶς 'Ασίας εὐρίσκοντο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ βυζαντινοῦ ἐξόριστου βασιλείου τῆς Νίκαιας Ἰωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη (1222-54). Βλέπουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ πόσο «ὀργιάζει» ἡ φαντασία τῶν πρωτο-'Οθωμανῶν хроνογράφων.

17. Βλ. τὸ παλαιὸ ἀλλὰ ἀκόμα χρῆσιμο ἔργο τοῦ Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire. A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I, 1300 - 1403*, Oxford 1916, σελ. 20 κ.ε. Βλ. ἐπίσης τὸ λῆμμα «Ertoghru» τοῦ Victor L. Ménage στὴν *Encyclopedia of Islam* (β' ἐκδ.) τόμ. Β' (μὲ πλούσια βιβλιογραφία).

ρικός Γεώργιος Παχυμέρης ("Εκδ. Βόννης 1835, τόμ. Β', σελ. 327 - 37). 'Ο 'Ασίκ-Πασά-Ζαδὲ τὴν ἀναφέρει ὡς μάχη τοῦ Κογιούχισάρ, ἀλλὰ ὁ Γεώργιος Γεωργιάδης-'Αρνάκης ἀπέδειξε ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν μαχῶν¹⁸.

- β) Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ πέντε Βυζαντινὰ «Βραχέα Χρονικὰ» ἀνωνύμων συγγραφέων ὅτι ἡ Προύσα παραδόθηκε στοὺς 'Οθωμανοὺς τοῦ 'Ορχάν στίς 6 'Απριλίου τοῦ 1326¹⁹. 'Ο 'Ασίκ-Πασά-Ζαδὲ δίνει μερικά πρόσθετα στοιχεῖα ἐδῶ (τὰ ἔχει ἐπαναλάβει καὶ ὁ Νεσρί): γράφει δηλαδὴ πὼς ὁ κυβερνήτης τῆς Προύσας παραδόθηκε γιὰ νὰ ἀποφύγει τὶς σφαγὲς καὶ τὴν λεηλασίαν καὶ πὼς κατόπιν τὸ μέρος ἐποικίστηκε ἀπὸ ἀρκετοὺς Μουσουλμάνους ἀπὸ τὶς γύρω περιοχὲς ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν καὶ ὁ σοφὸς δερβίσης Megdeddin al-Kunewy ἀπὸ τὸ 'Ικόνιο, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχει ἀφήσει πληροφορίες καὶ ὁ Μαροκινὸς περιηγητὴς τοῦ 14ου αἰῶνα 'Ιμπν Μπαττούτα.
- γ) Κατὰ τὸν 'Ασίκ-Πασά-Ζαδὲ ὅταν ὁ 'Ορχάν κατέλαβε τὴν Προύσα ὁ πατέρας του 'Οσμάν Α' ἦταν ἐτοιμοθάνατος στὴν Σογούτη. Τελικὰ πέθανε ἐκεῖ καὶ θάφτηκε στὴν Προύσα, ὅπου τὸ μαυσωλεῖο του (türbe) σώζεται καὶ στίς ἡμέρες μας.
- δ) Συγκεκριμένες εἶναι οἱ πληροφορίες τοῦ 'Ασίκ-Πασά-Ζαδὲ (καὶ τοῦ Νεσρί) σχετικὰ μὲ τὸν 'Αλαεδδὶν Πασά ἢ Beg (Μπέη) ποὺ πιθανῶς νὰ ἦταν ἑτεροθαλὴς ἀδελφὸς (ἢ ἴσως πνευματικὸς ἀδελφὸς) τοῦ δεύτερου 'Οθωμανοῦ σουλτάνου 'Ορχάν. 'Ο 'Αλαεδδὶν αὐτὸς ἀναφέρεται ὡς ὁ πρῶτος «Μέγας Βεζύρης», δηλαδὴ πρωθυπουργὸς τοῦ Σουλτανάτου ἀπὸ τὸ 1326 περίπου μέχρι τὸν θάνατό του τὸ 1333. Σύμφωνα πάντα μὲ τὴν παράδοση αὐτή, ὁ 'Αλαεδδὶν μετὰ τὸν θάνατο τοῦ 'Οσμάν Α' ἀρνήθηκε τὴν προσφορὰ τοῦ 'Ορχάν νὰ γίνῃ αὐτὸς σουλτάνος καὶ ἀποσύρθηκε στὰ κτήματά του ἔξω ἀπὸ τὴν Προύσα (Bursa) ποὺ τώρα εἶχε γίνῃ ἡ πρώτη 'Οθωμανικὴ πρωτεύουσα. Σύντομα ὅμως ὁ 'Ορχάν τὸν ἀνέκαλεσε καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῶν δυνάμεων τοῦ ὀνομάζοντάς τον καὶ «Μέγα Βεζύρη»²⁰.
- ε) Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχει ὁ 'Ασίκ-Πασά-Ζαδὲ

18. Βλ. 'Αρνάκη, *Πρῶτοι 'Οθωμανοί*, σελ. 129 - 30. 'Ο συγγραφέας περιέγραψε ζωντὰ τὴν μάχη (σελ. 127 - 30) σύμφωνα μὲ τὸν Παχυμέρη.

19. Βλ. τὴν πρόσφατη ἔκδοσι ἀπὸ τὸν Peter Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, στή σειρ. *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* τόμ. Α', Βιέννη 1977, ἀρ. 7/6, 8/16, 70/5, 72/1, 73/10.

20. Βλ. τὸ λεπτομερὲς λήμμα «Ala al-Din Beg» τοῦ S. M. Stern στὴν *Encyclopedia of Islam* (β' ἔκδ.) τόμ. Α' (1954). Πιστεύεται ὅτι ὁ 'Αλαεδδὶν Πασά καθιέρωσε τὸ κωνοειδὲς σαρίκι (fez) ἀπὸ ἄσπρη τσόχα σὰν ἐπίσημο κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ ὅτι μαζὶ μὲ τὸν γνωστὸ ὀθωμανὸ στρατηγὰ Δζενδελλί-Ζαδὲ Καρά Χαλίλ ὀργάνωσε τὰ περίφημα

για τὸν ρόλο τῶν Τουρκομανικῶν φυλῶν στὴν σταδιακὴ ἐκρίζωση τοῦ Χριστιανικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία²¹.

- στ) Ἡ κατάληψη τῆς Νίκαιας (Iznik) ἀπὸ τὸν Ὁρχάν ἐγινε στὶς 2 Μαρτίου τοῦ 1331 σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τριῶν ἀνωνύμων Βραχέων Χρονικῶν²². Ἐνῶ δὲ ἡ χρονολογία αὐτὴ ἔχει ἀκολουθηθεῖ καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς Νικηφόρο Γρηγορά, Γεώργιο Σφραντζῆ καὶ Λαόνικο Χαλκοκονδύλη καὶ ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς Νεσρί, Ἰδρίς καὶ Σεαδεδδίν, ὁ Ἀσικ-Πασά-Ζαδὲ μαζὶ μὲ τὸν Ἀλί δίνουν τὴν λαυθασμένη χρονολογία 1333²³.
- ζ) Γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Γρηγορά καὶ τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ ὅτι ἡ κατάληψη τῆς τρίτης σημαντικῆς Βιθυνικῆς πόλης τῶν Βυζαντινῶν, τῆς Νικομήδειας (Izmit) ἐγινε μέσα στὸ 1337. Καθόλου δὲν εὐσταθοῦν οἱ μαρτυρίες τῶν Ἀσικ-Πασά-Ζαδὲ καὶ Σεαδεδδίν ὅτι ἡ πόλη ἔπεσε τὸ 1326, λίγο μετὰ τὴν Προύσα²⁴.
- η) Σημαντικότερες πληροφορίες μᾶς παρέχει ὁ Ἀσικ-Πασά-Ζαδὲ μὲ τὸν Σεαδεδδίν (ἀκολουθούμενοι καὶ ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους Χατζὶ Καφά ποῦ ἔζησε τὸ 1609-57 καὶ τὸν Ἑβλιὰ Τσελεμπί, 1611-84) γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τῶν στρατηγῶν τοῦ σουλτάνου Μουράτ Α' (1362-89) Χαϊρεδδίν, Ἑβρενὸς Beg, καὶ Λαλὰ Σαχὶν στὴν Μακεδονία ἀνάμεσα στὸ 1375-85, ὅταν κατέλαβαν σημαντικὰς βυζαντινὰς πόλεις ὅπως τὴν Καβάλα (βυζ. Χριστοῦπολη), τὴν Δράμα, τὴν Ζίχνη, τὶς Σέρρες (τὸ 1383) καὶ τὴν Βέρροια (τὸ 1384/85)²⁵.

τάγματα τοῦ ὀθωμανικοῦ πεζικοῦ, τοὺς «yaya», ποῦ διακρίθηκαν στοὺς μελλοντικούς πολέμους τοῦ σουλτάνου κατὰ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν τουρκοφύλων γειτονικῶν ἐμιράτων. Ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένοι ἱστορικοὶ ποῦ πιστεύουν ὅτι ὁ Ἀλεξδδίν εἰσήγαγε πρῶτος ὀθωμανικὰ νομίσματα. Ὁ τάφος τοῦ βρίσκεται στὸ μαυσωλεῖο τοῦ Ὁσμάν Α' στὴν Προύσα.

21. Βλ. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the 11th - 15th century*, Los Angeles - London, 1971, σελ. 266, 281 σημ. 792, 363 σημ. 26, 396, σημ. 144 γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες. Χωρὶα καὶ περιοχὲς τῆς Ἀνατολίας ὅπου κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα ἀκόμη εἶχε ἀκμάσει τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο, τὸν 16ο εἶχαν ἤδη καταληφθεῖ ἀπὸ μουσουλμάνους ἀποίκους, ἐνῶ τὸ γηγενὲς Χριστιανικὸ στοιχεῖο εἶχε κατὰ τὸ μέλλον ἡ ἡττον ἐξισλαμισθεῖ. Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν ὀρμητικότητα τῶν Τουρκομανῶν εἶναι τὸ μέρος ὅπου ὁ Ἀσικ-Πασά-Ζαδὲ περιγράφει τὶς γυναῖκες τοὺς ὁ ὅποιος πολλὰς φορὰς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σπιτικά καὶ τὰ μητρικά τοὺς καθήκοντα λαβαῖναν ἐνεργὸ μέρος σὲ ἐπιδρομὰς καὶ πολέμους.

22. Βλ. Schreiner, *Kleinchroniken*, ἀρ. 7/7, 8/24 καὶ 101/3

23. Λεπτομέρειες στὸν Ἀρνάκη, *Πρῶτοι Ὀθωμανοί*, σελ. 187 σημ. 155. Γιὰ τὸ τί ἐπακολούθησε τὴν παράδουση τῆς πόλης στοὺς Τούρκους βλ. στὸ ἴδιο ἔργο σελ. 187 - 95 μὲ ἀναφορὰ στὶς πηγές.

24. Βλ. στὸ ἴδιο ἔργο σελ. 197 μὲ σημειώσεις.

25. Γ. Χιονίδη, *Ἱστορία τῆς Βεργίας*, Τόμ. Β': *Βυζαντινοὶ Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 66 - 67 μὲ σημειώσεις.

Για τὸ κλεισμένο τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ θὰ δοθοῦν ὁρισμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σημαντικότερο τμήμα τοῦ χρονικοῦ τοῦ Ἀσίκ-Πασά-Ζαδὲ (τὸ 8ο βιβλίο) ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Β' τὸ 1453. Γνωστὲς εἶναι οἱ λεπτομέρειες γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ποὺ μᾶς ἔχουν παραδώσει οἱ τέσσερις Ἑλλήνες ἱστοριογράφοι Γ. Σφραντζῆς (1401-78), Μιχαὴλ Δούκας (περ. 1400-1470), Μιχαὴλ Κριτόβουλος (περ. 1410 - περ. 1470) καὶ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης (1423 - περ. 1490), ἀνάμεσα σὲ πολλὲς ἄλλες πηγές, σύγχρονες καὶ μεταγενέστερες²⁶. Τὸ κείμενο τοῦ Ἀσίκ-Πασά-Ζαδὲ εἶναι πολὺ σημαντικό γιὰτὶ ἀναφέρεται στὴν τελικὴ πτώση τῆς Βυζαντινῆς πρωτεύουσας μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν μουσικῶν συνεννοήσεων μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου (1449-53) καὶ τοῦ «Μεγάλου Βεζύρη» Χαλὶλ Πασά τῶν Τούρκων, στὸν ὁποῖο ὁ πρῶτος εἶχε ὑποσχεθεῖ πλουσιοπάροχες ἀμοιβές ἂν κατόρθωνε νὰ πείσει τὸν σουλτάνο νὰ ματαιώσει τὴν τελικὴ μεγάλῃ ἐπίθεση κατὰ τῶν τειχῶν. Βέβαια τελικὰ ἐπικράτησε ἡ γνώμη τῶν φιλοπολέμων στρατηγῶν καὶ ὅταν ἀνακαλύφθηκε ἡ συνωμοσία τοῦ Χαλὶλ ὁ «Πορθητῆς» τὸν ἐξολόβρευσε. Πολὺ σημαντικὰ ἐπίσης εἶναι τὰ ὅσα γράφει ὁ Ἀσίκ-Πασά-Ζαδὲ γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Μεχμέτ Β' ἐναντὶ τῶν κατακτημένων Κωνσταντινουπολιτῶν²⁷, καὶ κυρίως γιὰ τὰ νέα κτίσματα καὶ τοὺς νέους κατοίκους τοὺς ὁποίους ὑποχρέωσε νὰ μετοικήσουν ἀπὸ Μικρασιατικὲς περιοχὲς στὴν νέα του πρωτεύουσα, τὴν Istanbul²⁸.

26. Βλ. τὴν λεπτομερῆ μελέτη τοῦ Sir Steven Runciman: *The Fall of Constantinople* (1453), Cambridge 1966, μὲ πλήρη ἀνάλυση τοῦ θέματος μέσω τῶν πηγῶν καὶ τῆς νεώτερης βιβλιογραφίας.

Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ κατακτητικὸ ἔργο τοῦ Μεχμέτ Β' ὑπάρχει ἡ ἐκτενὴς μονογραφία τοῦ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time* ('Αγγλ. μετάφρ. R. Manheim καὶ C. Hickman), Princeton, N. J. 1977, μὲ α' Γερμ. ἐκδ. (München 1953) καὶ Γαλλικὴ μετάφρ. (Paris 1954). Τὸ ἔργο ἔχει βιβλιοκρίνει ἐκτενῶς ὁ Halil Inalcik, «Mehmed the Conqueror (1432 - 1481) and his Times», *Speculum* 35, 1960, σ. 408 - 27. Γιὰ ἄλλες πηγές σχετικὰ μὲ τὸν Μεχμέτ Β' βλ. Παπάζογλου, «Μωάμεθ Β' - Ἀσίκ Πασά Ζαντέν», *δ.π.*, σ. 216 σημ. 1, 2.

27. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὑπάρχει μία ἐξαιρετικὴ μελέτη τοῦ καθηγ. Halil Inalcik, «The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City», στὸ περιοδ. *Dumbarton Oaks Papers*, ἀρ. 23/23, 1969/70 (Washington D. C.) σελ. 231 - 49.

28. Μέχρι τὸ 1365 περίπου, ὅταν καταλήφθηκε ἡ Ἀδριανούπολη (Edirne) ἀπὸ τὸν Μουράτ Α', πρωτεύουσα τῶν Ὀθωμανῶν εἶχε ὑπάρξει ἡ Προῦσσα (Bursa). Βλ. Halil Inalcik, «The Conquest of Edirne (1361)», *Archivum Ottomanicum* 3, 1971 (Χάγη), σ. 185 - 210. Κατὰ τὸν Inalcik ἡ κατάκτηση τῆς Ἀδριανουπόλεως ἔλαβε χώρα τὸ 1361. Λίγα γεγονότα στὶς βυζαντινὸ-τουρκικὲς σχέσεις τοῦ 14ου αἰ. ἔχουν τόσο ἀσαφὴ χρονολογία ὥπως ἡ πτώση τῆς Ἀδριανουπόλεως (Edirne) στοὺς Ὀθωμανούς. Ἔχουν προταθεῖ διάφορες χρονολογίες: τὸ 1361, 1362, 1364, 1365, 1368 καὶ 1369. Βλ. Peter Charanis, «The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370 - 1402», *Byzantion* 16

Τὰ μεταφρασμένα ἀποσπάσματα πού ἀκολουθοῦν εἶναι νεοελληνική ἀπόδοση τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης τοῦ ἰσλαμολόγου Bernard Lewis²⁹:

ΤΙ ΕΚΑΝΕ Ο ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ ΜΕΧΜΕΤ ΧΑΝ ΓΑΖΙ
ΟΤΑΝ ΕΙΠΕΣΤΡΕΨΕ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΡΑΜΑΝ ΚΑΙ ΤΙ ΚΤΙΡΙΑ ΕΚΤΙΣΕ

"Ἦθελε νὰ περάσει στὴν Ρούμελη (=Ἑλλάδα)³⁰ ἀπὸ τὴν Καλλίπολη, ἀλλὰ τοῦ εἶπαν, ὦ παντοδύναμε σουλτάνε, τὰ πλοῖα τῶν ἀπίστων (=Χριστιανῶν) ἔχουν ἀποκλείσει τὰ στενὰ στὴν Καλλίπολη.

"Ἐτσι πῆραν τὸν σουλτάνο καὶ τὸν ὀδήγησαν στὸ Κοτζάελι καὶ ἔστησαν τὸ στρατόπεδόν τους στὸ Ἀκτσάχισάρ³¹ στὴν παραλία τοῦ Βοσπόρου πάνω ἀπὸ τὴν Ἰστανμπούλ.

(1942/43), σ. 286. Irène Beldiceanu-Steinherr, «La conquête d'Adrinople par les Turcs. La pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques Ottomanes», *Travaux et Mémoires*, 1, 1965, σ. 439 - 61. Ἐλισάβετ Α. Ζαχαριάδου, «The Conquest of Adrianople by the Turks», *Studi Veneziani* 12, 1970, σ. 211 - 17. Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261 - 1463*, London 1972, σ. 285 σημ. 35.

Ἐὰν ἡ κατάληψη τῆς Ἀδριανουπόλεως ἔλαβε χώρα τὸ 1361 ἢ μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1362 (=θάνατος Ὁρχάν), τότε τὸ ἔργο τῆς καταλήψεως πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Ὁρχάν. Ἐὰν ὅμως τὸ «terminus post quem» εἶναι ὁ Μάρτιος τοῦ 1362, τότε κατακτητὴς ὑπῆρξε ὁ Μουράτ Α'.

Φαίνεται πάντως ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ ἔλαβε χώρα μᾶλλον στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1360, καὶ μάλιστα τὴν διετία 1368 ἢ 1369. Ὑπάρχουν 8 παραπομπές, στὰ Βυζαντινὰ βραχέα χρονικά, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦν τὸ γεγονός στὸ ἔτος 6877 ἀπὸ Κτίσεως Κόσμου (=1368/69 μ.Χ.) καὶ ἀναφέρονται στὸν Μουράτ Α' ὡς τὸν κατακτητὴ. Βλ. Schreiner, *Kleinchroniken*, ἀρ. 53/4, 54/3, 55/4, 58/3, 59/18, 60/7, 61/5, 69/3. Θὰ πρέπει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἕνα ἀκόμα βραχὺ χρονικὸ (Schreiner, ἀρ. 72α/2) ἀναφέρεται σὲ μίαν ἀποτυχημένη ἐπίθεση τοῦ Ὁρχάν κατὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐνῶ ἕνα ἄλλο (Schreiner, ἀρ. 72α/3) ἀναφέρεται λανθασμένα στὸν Ὁρχάν(!) ὡς κατακτητὴ τῆς πόλεως τὸ 1368/69. Τὸ ἴδιον λάθος παραδίδει καὶ ἕνα ἀκόμα βραχὺ χρονικὸ (Schreiner, ἀρ. 72/4, τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὡς κατακτητὴς τῆς Ἀδριανουπόλεως τὸν Ὁρχάν καὶ τὸν Σουλεϊμάν.

29. Τὸ Τουρρικὸν κείμενο βρίσκεται στίς σελ. 191 - 94 τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1949 ἀπὸ τὸν Atsiz. Βλ. Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, Τόμ. Α': *Politics and War*, London 1974, σελ. 144 - 48. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ 8ο βιβλίο τοῦ «Χρονικοῦ» τὸ ὁποῖο ἀφηγεῖται τὴν βασιλεία τοῦ Μεχμέτ Β' τοῦ Πορθτοῦ (Mehmet Fatih). Ἡ παλαιότερη ἐλληνικὴ μετάφρ. τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ τμήματος πού ἔχει ἐπιλεγεῖ ἐδῶ, ἀπὸ τὸν Παπάζογλου, («Μωάμεθ Β' - Ἀσικ Πασά Ζαντέ», ὁ.π., σ. 219 - 21, ἔχει γίνῃ βάσει τῆς ἐκδ. τοῦ 1914 μὲ τὴν παλαιὰ Ὀθωμανικὴ γραφὴ καὶ ἔχει ὁρισμένες διαφορὰς ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς παρούσας μετὰφρασης.

30. Μὲ τὸν ὄρο Ρούμελη (Rumeli, Rum-ili) οἱ Τούρκοι ὑπονοοῦσαν τὰ ἐδάφη τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ τῶν Βαλκανίων τὰ ὁποῖα καὶ ἀπετέλεσαν τμήμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας μέχρι τὸν 19ο αἰ.

31. Ἐδῶ ὑποδηλώνεται τὸ φρούριο Anadolu Hisar (=Φρούριο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας,

Ἐκεῖ, σὺν σημεῖο πού εἶχε περάσει ὁ πατέρας του (=Μουράτ Β') πέρασε καὶ ἐκεῖνος στὴν Ρούμελη καὶ στρατοπέδευσε ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Ἀκτσαχισάρ.

Καὶ τότε εἶπε στὸν Χαλίλ Πασά, «Λαλὰ (=δάσκαλε, σύμβουλε), ἐδῶ μοῦ χρειάζεται ἓνα φρούριο!» Σύντομα ἔδωσε ἀμέσως ὁδηγίες καὶ τὸ χτίσιμο τοῦ φρουρίου ὁλοκληρώθηκε (=τὸ Ρούμελι Χισάρ)³². Ἐπειτα ἔστειλε τὸν Ἀκτσαϊούγλου Μεχμέτ Μπέη λέγοντάς του, «Ἐμπρός, βιάσου νὰ πολιορκήσεις τὴν Ἰστανμπούλ!»

Ὁ Μεχμέτ Μπέης ἔφθασε, ἐδιώξε τοὺς ἀνθρώπους (Χριστιανούς) μακριὰ ἀπὸ τὶς πύλες τῆς Πόλης καὶ πῆρε ὅλα τὰ γιδοπρόβατα ἀπὸ τὰ γειτονικὰ χωριά. Τότε εἶπαν στὸν αὐτοκράτορα (Κωνσταντῖνο ΙΑ' Παλαιολόγο), «Ὁ Τοῦρκος μᾶς χτύπησε κατὰκαρδα καὶ μᾶς ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὰ σπῆτια μας». Καὶ ὁ αὐτοκράτορας ἀπάντησε, «οἱ γειτονικές μας σχέσεις μαζί τους μοιάζουν μὲ αὐτὲς ἀνάμεσα σὺν γερᾶκι καὶ τὸ κοράκι». Κατόπιν πρόσθεσε: «Ἄν ὑπάρχει κάποιος τρόπος νὰ σωθοῦμε ἀπὸ αὐτὸν τὸν Τοῦρκο, πρέπει νὰ ἀποταθοῦμε πάλι στὸν φίλο μας τὸν Χαλίλ Πασά. Πρέπει νὰ τοῦ στείλουμε μερικὰ ψάρια». Καὶ γέμισε τὶς κοιλιὲς τῶν ψαριῶν μὲ φιορίνια καὶ τὰ ἔστειλε στὸν Χαλίλ Πασά³³. Ὁ αὐτοκράτορας εἶχε κάποιο βεζύρη πού τὸν ἔλεγαν Λουκᾶ (=τὸν Μέγα Δούκα Λουκᾶ Νοταρᾶ)³⁴ καὶ ὁ ὁποῖος εἶπε, «Ἄ! αὐτὸ δὲν θὰ σοῦ χρησιμεύσει καθόλου γιατί ὁ Χαλίλ Πασᾶς θὰ τὰ φάει τὰ ψάρια. Δὲν τὸν ἀπασχολεῖ πλέον ἡ σωτηρία σου, φρόντισε νὰ βρεῖς ἄλλο τρόπο λύσης».

Ἐφεραν πάντως τὰ ψάρια στὸν Χαλίλ καὶ αὐτὸς τὰ ἔφαγε ἀφοῦ προηγουμένως ἔβαλε τὸ περιεχόμενό τους σὺν ταμεῖο του. Μετὰ ἐνήργησε γιὰ λογαριασμό τῶν ἀπίστων πηγαίνοντας στὸν σουλτάνο καὶ λέγοντάς του πολλὰ πράγματα γι' αὐτούς. Καὶ τότε τοῦ εἶπε ὁ σουλτάνος, «Ἐ! Λαλὰ, ἂς ἔλθει τὸ καλοκαίρι καὶ τότε θὰ δοῦμε. Θὰ γίνῃ αὐτὸ πού θέλεις ὁ Θεός».

Ἦταν γιὰ κάμποσο καιρὸ ἀπασχολημένοι μὲ τὶς προετοιμασίες γιὰ τὴν κατὰκτηση τῆς Πόλης. Ὅταν πιά ὅλα ἦσαν ἑτοιμα καὶ ἔφθασε τὸ καλοκαίρι, ὁ σουλτάνος Μεχμέτ εἶπε: «Τὸ καλοκαίρι αὐτὸ θὰ τὸ περάσουμε στὴν Ἰστανμπούλ». Ἦλθαν καὶ στρατοπέδευσαν γύρω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Ἰστανμπούλ καὶ τὴν ἀπέκλεισαν ἐντελῶς καὶ ἀπὸ τὴν γῆ καὶ

³² Ἀνατολίας), τὸ ὁποῖο εἶχε ἀναγείρει τὸ 1395 ὁ σουλτάνος Bayazit A' Yildirim (=Βαγιαζίτ ὁ «Κεραυνός») στὴν Ἀσιατικὴ πλευρὰ τοῦ Βοσπόρου ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποία πολιορκοῦσε. Ἀπέναντι ἔκτισε ἀργότερα (τὸ 1451/52) ὁ Μεχμέτ Β' τὸ Rumeli Hisar (=φρούριο τῶν Ἑλληνικῶν περιοχῶν).

³³ Βλ. Παπαζογλου, ὁ.π., σ. 219 σημ. 6.

³⁴ Ὁ.π. σ. 220 σημ. 1.

³⁵ Ὁ.π., σ. 220 σημ. 2.

ἀπὸ τὴν θάλασσα μὲ τὰ πλοῖα τους. Εἶχαν 400 πλοῖα στὴ θάλασσα καὶ ἄλλα 70 ποῦ τὰ ἔφεραν ἀπὸ τὸν Γαλατᾶ ρυμουλκώντας τα πάνω στὴν ξηρά. Οἱ πολεμιστὲς ἦσαν πανέτοιμοι καὶ ξεδίπλωσαν τὶς σημαῖες τους. Κοντὰ στὰ θεμέλια τῶν τειχῶν μπῆκαν στὴν θάλασσα καὶ ἔφτιαξαν γέφυρες κάνοντας ἐπίθεση³⁵.

Ὁ πόλεμος ἐξακολουθοῦσε μέρα νύκτα γιὰ 50 ἡμέρες. Στὴν 51^η ἡμέρα ὁ σουλτάνος ἔδωσε τὴν ἄδειά του γιὰ ἐλεύθερη λεηλασία. Ἐκάναν νέα μεγάλη ἐπίθεση καὶ στὴν 51^η ἡμέρα, μία Πέμπτη (; = Τρίτη 29 Μαΐου 1453)³⁶ πῆραν τὴν ἀκρόπολη. Ὑπῆρχαν πολλὰ πλοῦτη γιὰ λεηλασία: Χρυσάφι, ἀσήμι, διαμαντικὰ καὶ ὠραῖα ὑφάσματα καὶ ἄλλα ἀκριβὰ ἀντικείμενα τοποθετήθηκαν στὴν ἀγορὰ τοῦ στρατοπέδου. Μετὰ ἄρχισαν νὰ τὰ πουλοῦν. Σκλάβωσαν τοὺς κατοίκους τῆς Πόλης, σκότωσαν τὸν αὐτοκράτορά τους καὶ οἱ γαζῆδες (= Μουσουλμάνοι πολεμιστὲς γιὰ τὴν Ἰσλαμικὴ πίστη) ἔβαλαν χέρι στὰ ὄμορφα κορίτσια (τῶν Χριστιανῶν). Τὴν Τετάρτη (30 Μαΐου) συνέλαβαν τὸν Χαλίλ Πασά μὲ τοὺς γιούς καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του³⁷ καὶ τοὺς ἔριξαν στὴ φυλακή. Ἡ ἱστορία (τῶν παθῶν τους) εἶναι μεγάλη ἀλλὰ τὴν ἀναφέρω πολὺ σύντομα γιὰτὶ εἶναι πολὺ γνωστὰ τὰ ὅσα ἔκαναν στὸν Χαλίλ Πασά.

Ἐν συντομία τὴν πρώτη Παρασκευὴ μετὰ τὴν κατὰκτηση (= 2 Ἰουνίου 1453), ἔψαλαν τὶς εὐχαριστίες τους στὴν Ἁγία Σοφία. Ἡ Ἰσλαμικὴ παράκληση ἀπαγγέλθηκε στὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Χάν Γαζί, γιὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Χάν Γαζί, γιὸ τοῦ σουλτάνου Μεχμέτ Χάν Γαζί (= Μεχμέτ Α', 1413-1421), γιὸ τοῦ Βαγιαζίτ Χάν (= Βαγιαζίτ Α', 1389-1403), γιὸ τοῦ Μουράτ Χιουνκάρ Γαζί (= Μουράτ Α', 1362-89), γιὸ τοῦ Ὁρχάν Γαζί Χάν, γιὸ τοῦ Ὁσμάν Γαζί Χάν, γιὸ τοῦ Ἐρτογρούλ Γαζί Χάν, γιὸ τοῦ Σουλτάν Σουλεῦμανσάχ Γαζί Χάν τῆς δυναστείας τοῦ Γκιокάλπ, τοῦ γιοῦ τοῦ Ὁγούζ Χάν.

Τὸ γενεαλογικὸ δέντρο ὧλων αὐτῶν τὸ ἔχω δώσει στὸ πρῶτο μου κεφάλαιο.

Ἡ νίκη αὐτὴ ἐπιτελέστηκε ἀπὸ τὸν σουλτάνο Μεχμέτ Χάν στὸ ἔτος Ἐγίρας 857 (= 1453 μ.Χ.).

ΠΩΣ Η ΙΣΤΑΝΜΠΟΥΛ ΚΑΤΑΣΤΡΑΦΗΚΕ ΣΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΑΙ ΠΩΣ ΞΑΝΑΕΓΙΝΕ ΜΙΑ ΑΚΜΑΖΟΥΣΑ ΠΟΛΗ

Ὅταν ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Χάν Γαζί κατὰκτησε τὴν Ἰστανμπούλ,

35. Ὁ.π., σ. 220 σημ. 4.

36. Γιὰ τὸ λάθος αὐτὸ τοῦ Ἀσικ-Πασά-Ζαδὲ βλ. Παπάζογλου, ὁ.π., σ. 221 σημ. 1.

37. Ὁ.π., σ. 221 σημ. 2.

έκανε διοικητή της³⁸ τὸ βοηθό του Σουλεϊμάν Μπέη³⁹. Ἐπειτα ἔστειλε μαντατοφόρους σὲ ὅλες τὶς κτήσεις του λέγοντας, «Ὅποιος τὸ ἐπιθυμεῖ, ἄς ἔλθει καὶ θὰ γίνῃ ιδιοκτῆτης σπιτιῶν, ἀμπελώνων καὶ κήπων στὴν Ἰστανμπούλη. Καὶ τὰ ἔδωσαν σὲ ὅλους ὅσους ἤλθαν.

Ἀλλὰ αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἀρκετοὶ γιὰ τὴν ἀνακατοίκηση τῆς Πόλης. Καὶ τότε ὁ σουλτάνος ἔδωσε διαταγὴ νὰ φέρουν οἰκογένειες, καὶ πλούσιες καὶ φτωχές, ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπαρχίες. Οἱ ὑπηρέτες τοῦ σουλτάνου στάλθηκαν μὲ διαταγὲς στοὺς καθῆδες (=στρατιωτικοὺς δικαστὲς) καὶ τοὺς στρατιωτικοὺς διοικητὲς ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὅποιοι ὑπακούοντες στὶς διαταγὲς αὐτὲς ἔστειλαν πολλὰς οἰκογένειες. Καὶ στοὺς νεόφερτους δόθηκαν σπίτια ὅποτε τώρα πλέον ἡ Πόλη ἄρχισε νὰ ἀκμάζει.

Στὰ σπίτια ὅμως ποὺ δόθηκαν στοὺς νεόφερτους ἐπιβλήθηκε ἓνα ἐνοίκιο τὸ ὅποιο μὲ πολλὴ δυσκολία κατόρθωσαν νὰ πληρώσουν. Παραπονοῦνταν λέγοντας: «Μᾶς ξερίζωσες ἀπὸ τὴν γῆ καὶ τὴν περιουσία μας μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ πληρώσουμε ἐνοίκια γιὰ αὐτὰ ἐδῶ τὰ σπίτια τῶν ἀπίστων;» Καὶ δὲν ἦσαν λίγοι αὐτοὶ ποὺ ἐγκατέλειπαν τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ τους φεύγοντας μακριά.

Ὁ σουλτάνος Μεχμέτ εἶχε ἓνα ὑπηρετὴ ποὺ τὸν ἔλεγε Κουλά Σαχίν, ὁ ὅποιος εἶχε ὑπηρετήσει καὶ τὸν πατέρα του (=Μουράτ Β') καὶ τὸν παπποῦ του (=Μεχμέτ Α') καὶ εἶχε γίνῃ βεζύρης. Ὁ Κουλά Σαχίν εἶπε στὸν Παντισάχ: «ὦ μεγάλε σουλτάνε, ὁ πατέρας σου καὶ ὁ παππούς σου κυρίευσαν κι αὐτοὶ τόσες χῶρες, ὅμως ποὐθενὰ δὲν ὄρισαν πληρωμὲς ἐνοικίων. Θὰ ἦταν καλύτερα γιὰ σένα, ὦ σουλτάνε, νὰ μὴν τὸ εἶχες κάνει αὐτό».

Ὁ Παντισάχ ἀποδέχθηκε αὐτὰ ποὺ τοῦ εἶπε καὶ ἀκύρωσε τὸ ἐνοίκιο. Ἐβγαλε νέες διαταγές: «Γιὰ κάθε νέο σπίτι ποὺ θὰ δίδεται, ὁ ιδιοκτήτης του θὰ θεωρεῖται ἐλεύθερος ιδιοκτήτης (=mülk)». Ἔτσι ἀπὸ τότε γιὰ κάθε νέο σπίτι ποὺ ἐγγραφόταν, ὁ ιδιοκτήτης ἔπαιρνε ἓνα ἐγγραφο τὸ ὅποιο θὰ χρησίμευε ὡς πιστοποιητικὸ ἐλεύθερης ιδιοκτησίας. Τότε ἄρχισε πάλι νὰ ἀκμάζει ἡ Πόλη. Ἀρχισαν νὰ κτίζουν τεμένη (τζαμιά). Μερικοὶ ἔκτισαν καταλύματα δερβίσηδων, ἄλλοι ιδιοκτήτες κατοικίες καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ Πόλη ξαναπῆρε τὴν παλαιὰ της ὄψη.

Τότε ἓνας νέος βεζύρης, ποὺ ἦταν γιὸς κάποιου ἄπιστου, ἔγινε στενὸς συνεργάτης τοῦ Παντισάχ. Ὁ πατέρας καὶ οἱ φίλοι τοῦ βεζύρη αὐτοῦ ἦσαν ἄπιστοι καὶ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Ἰστανμπούλη. Κάποτε ἤλθαν σ' αὐτὸν καὶ τοῦ εἶπαν, «Ἐ! τί εἶναι αὐτὰ ποὺ κάνεις; Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν

38. Ἡ τουρκ. λέξη «subaşı» ὑποδηλώνει τὸν ἀρχιφύλακα, τὸν διοικητὴ, τὸν ἀστυνομεύοντα ἀξιωματοῦχο. Βλ. Παπάζογλου, ὁ.π., σ. 221 σημ. 4.

39. Ὁ.π., σ. 221 σημ. 3.

ἀποικήσει τὴν Πόλη. Δὲν ἔχεις καθόλου πίστη καὶ ἀφοσίωση; Ξεχνᾷς πὼς ἔχουν ἀρπάξει τὸ σπῆτι τοῦ πατέρα σου, πού εἶναι καὶ δικό σου, καὶ τὸ ἔχουν κατασχέσει ἐμπρὸς στὰ μάτια μας; Τώρα ὅμως πού ἔχεις κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Παντισάχ κάνε ὅ,τι μπορεῖς γιὰ νὰ ὑποχρεώσεις τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς νὰ σταματήσουν τὴν κατασκευή νέων κτιρίων, οὕτως ὥστε νὰ ξαναγίνει ἡ Πόλη δική μας ὅπως πρῶτα».

Ὁ βεζύρης τότε σκέφτηκε: «Θὰ ξαναεπιβάλουμε τὴν πληρωμὴ ἐνοικίων πού συνήθιζαν νὰ πληρώνουν προηγουμένως. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ θὰ ἀναγκαστοῦν νὰ σταματήσουν νὰ κτίζουν ἰδιωτικές κατοικίες. Ἐτσι ἡ Πόλη θὰ ξαναπέσει σὲ ἐρείπια παραμένοντας στὸ τέλος στὴν ἐξουσία τῆς δικῆς μας (=Χριστιανικῆς) κοινότητος».

Κάποια μέρα ὁ βεζύρης βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ πείσει τὸν Παντισάχ νὰ ξαναεπιβάλλει τὸ ἐνοίκιο. . . Ἐκανε νόμο ὅ,τι ἔλεγε αὐτὸς ὁ συνωμοτικὸς ἄπιστος⁴⁰.

Ἐρώτηση: Ποιὸς ἦταν λοιπὸν αὐτὸς ὁ βεζύρης;

Ἀπάντηση: Ἦταν ὁ Μεχμέτ Πασᾶ⁴¹, τὸν ὁποῖο ἀργότερα ἔβαλε (ὁ σουλτάνος) νὰ στραγγαλίσουν σὰν τὸ σκυλί.

Ἐρώτηση: Τί κτίσματα ἔκτισε ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Χὰν Γαζί στὴν

Ἰστανμπούλ;

Ἀπάντηση: Ἐκτισε 8 μεδρεσέδες (=σχολὲς θρησκευτικῶν καὶ νομικῶν μελετῶν) μὲ ἓνα μεγάλο καθεδρικό τέμενος (τζαμί) στὸ κέντρο τους. Ἀπέναντι ἀπὸ τὸ τέμενος ἔκτισε ἓνα νοσοκομεῖο⁴² καὶ ἓναν ὁμορφο ξενώνα, καὶ στὴν μία πλευρὰ τῶν 8 μεδρεσέδων ἔκτισε ἀκόμα 8 μικρότερους γιὰ νὰ χρησιμεύουν ὡς καταλύματα τῶν σπουδαστῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ἔκτισε ἀκόμα ἓνα θαυμάσιο μαυσωλεῖο (türbe) πάνω στὸν τάφο τοῦ ἁγίου Ἐγιούμπ-ι Ἐνσαρῖ (=σύντροφος τοῦ προφήτη Μωάμεθ τὸν 7ο αἰώνα, ἐπιστεύετο πὼς εἶχε σκοτωθεῖ κατὰ τὴν διάρκεια κάποιας ἀραβικῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Κωνσταντινούπολης)⁴³ μὲ ἓναν ξενώνα, ἓνα τέμενος καὶ ἓνα μεδρεσέ σὲ κοντινὴ ἀπόσταση. . . Ἐξαιτίας τοῦ ἐνοικίου αὐτοῦ οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ ἀποφεύγουν νὰ κτίζουν νέα κτίρια στὴν Ἰστανμπούλ. . . Γιὰ τὴν ἐπιβολὴ αὐτοῦ τοῦ ἐνοικίου, τὸ ὁποῖο ἀκόμα ὑπάρχει στίς μέρες μας, ὑπεύθυνος ἦταν αὐτὸς ὁ "Ελληνας Μεχμέτ».

Τὸ Χρονικὸ τοῦ Ἀσικ-Πασά-Ζαδὲ ἀποτελεῖ ὅπωςδῆποτε ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα παλαιὰ ἀθηντικά ἱστοριογραφικὰ ἔργα γιὰ τὰ πρῶτα Ὁθωμα-

40. "Ο.π., σ. 223 σημ. 1.

41. Περί αὐτοῦ βλ. ὁ.π., σ. 223 σημ. 2.

42. "Ο.π., σ. 223 σημ. 3.

43. "Ο.π. σ. 223 σημ. 4.

νικά χρόνια στην Μικρά Ἀσία (Ἀνατολία, Anadolu) καὶ τὴν Βαλκανική. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς Ἕλληνες σήμερα ἔχουν τὰ τμήματά του ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐξελίξεις τῶν Βυζαντινο-Τουρκικῶν σχέσεων, ἰδίως κατὰ τὸν 15ο αἰ., καὶ ἡ συγκριτικὴ μελέτη του μὲ τοὺς βυζαντινούς, δυτικούς καὶ σλαβόφωνους ἱστοριογράφους τῆς ἐποχῆς συνεισφέρει στὴν κάλυψη πολλῶν κενῶν καὶ ἐρωτηματικῶν σχετικὰ μὲ τὴν τόσο σημαντικὴ αὕτὴ περίοδο.

ΑΛΕΞΗΣ Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ